

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

12 (2) 2025

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 04.02.2024

Kabul tarihi | Accepted: 20.04.2025

Yayın tarihi | Published: 25.04.2025

Fuat Uçar

<https://orcid.org/0000-0002-2036-6689>

Associate Professor, Giresun University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Türkiye, fuat.turkuaz@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Uçar, F. (2025). Lozan Antlaşması'nın Kürtlere Yönelik Hükümleri Açısından Değerlendirilmesi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12 (2), 605-622.

Lozan Antlaşması'nın Kürtlere Yönelik Hükümleri Açısından Değerlendirilmesi

Öz

Milli Mücadele'nin Türkler tarafından başarı ile sonuçlandırılmasından sonra Müttefikler yeni bir strateji planı geliştirmişlerdir. Bu amaçla Müttefikler, verdikleri 27 Ekim 1922 tarihli notayla Ankara ile İstanbul hükümetlerini görüşmelere davet etmişler ve Lozan Barış Konferansı da bu şekilde gündeme gelmiştir. TBMM'nin 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmasıyla Ankara Hükümeti konferansa Türk milleti adına tek başına katılmıştır. Lozan Barış Konferansı'nda birçok konunun yanında Musul meselesi ile azınlıklar (ekalliyetler) meselesi de görüşülmüştür. Görüşmelerde Kürtlerle ilgili ayrı bir gündem maddesi açılmamış ve "Kürdistan" sözü de tartışma konusu yapılmamıştır. Bu şekilde Kürt sorunu azınlıklar meselesi ve Musul meselesi kapsamında dolaylı bir şekilde müzakere edilmiştir. Azınlıklar meselesi Türk Heyeti'nin tezleri doğrultusunda Türkiye'nin lehine yönelik çözümlenirken, Musul meselesi çerçevesinde Türkiye-Irak sınırına yönelik varılan çözüm ise Türkiye'nin aleyhine yönelik olmuştur. Kürtlerle ilgili kaynaklara göre Batılı devletlerden İngiltere ve Fransa Lozan Barış Antlaşması'nı Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını çizen bir antlaşma olarak kabul etmişlerdir. Buna karşın İngiltere ve Fransa aynı zamanda Kürt sorununu yadsıyan ülkeler olarak da kabul edilmiştir. Kürtlerle ilgili kaynakların çoğunda Lozan Barış Antlaşması, Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun siyasi ve hukuki bir dayanağı olarak kabul edilmesine rağmen aynı zamanda Kürt coğrafyasını bölen bir antlaşma olarak da kabul edilmiştir. Bu açıdan Lozan Barış Antlaşması Kürtlerle ilgili kaynaklarda "Kürdistan"ın kurulmasını engelleyen ve mevcut statükoda imkânsız hale getiren bir antlaşma olarak büyük bir hayal kırıklığı olarak nitelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Kürtler, Azınlıklar, Türkiye Cumhuriyeti

Evaluation of the Treaty of Lausanne in terms of its provisions for the Kurds

Abstract

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

After the successful conclusion of the War of Independence by the Turks, the Allies developed a new strategic plan. For this purpose, the Allies invited the governments of Ankara and Istanbul to negotiations with the note dated 27 October 1922 and the Lausanne Peace Conference was brought to the agenda in this way. With the abolition of the sultanate by the Turkish Grand National Assembly on 1 November 1922, the Ankara Government participated in the conference alone on behalf of the Turkish nation. At the Lausanne Peace Conference, among many other issues, the Mosul issue and the issue of minorities were also discussed. During the negotiations, there was no separate agenda item on Kurds and the word 'Kurdistan' was not discussed. In this way, the Kurdish issue was discussed indirectly within the scope of the minorities issue and the Mosul issue. While the minorities issue was resolved in favour of Turkey in line with the theses of the Turkish delegation, the solution reached on the Mosul issue regarding the Turkish-Iraqi border was to the detriment of Turkey. According to sources on the Kurds, among the Western states, Britain and France recognised the Lausanne Peace Treaty as a treaty that demarcated the borders of the Republic of Turkey. However, Britain and France are also recognised as countries that deny the Kurdish question. In most sources on Kurds, the Lausanne Peace Treaty is accepted as a political and legal basis for the establishment of the modern Turkish Republic, but it is also accepted as a treaty that divided the Kurdish geography. In this respect, the Lausanne Peace Treaty is characterised in Kurdish sources as a great disappointment as a treaty that prevented the establishment of 'Kurdistan' and made it impossible in the current status quo.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, Kurds, Minorities, Republic of Turkey

Giriş

Türklerin Milli Mücadele’de başarılı olmasının ardından Müttefikler Doğu’ya kesin ve kalıcı bir barış getirmek amacıyla Mudanya Mütarekesi’nden sonra 27 Ekim 1922’de verdikleri notayla Ankara ve İstanbul hükümetlerini görüşmelere çağırmışlardır (Oran, 2018a, s. 217; Kurubaş, 2004, s. 132). Ankara Hükümeti ise görüşmelerde daha güçlü olabilmek amacıyla 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırmak suretiyle bu ikiliği ortadan kaldırarak barış görüşmelerine tek başına katılmıştır.

Resmi adıyla, “Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı” olarak yapılan barış görüşmeleri iki dönem halinde yapılmıştır. Görüşmelerin birinci dönemi, 21 Kasım 1922 tarihinde başlamış ve 4 Şubat 1923’te sona ermiştir. İkinci dönem de 23 Nisan’da 1923’te başlamış ve 24 Temmuz 1923 tarihindeki imzaya kadar toplam 8 ay sürmüştür. Görüşmelerde Türkiye açısından en önemli konular birinci dönemde görüşülmüş ve çözülmüştür. Konferans’ta Müttefik devletlerden İngiltere, Fransa ve İtalya’nın başkanı olduğu 3 ana komisyon çalışmalarını tamamlamıştır. Musul meselesi, Türkiye açısından Konferans’ta en fazla tartışılmasına rağmen çözüme kavuşturulamayan bir konu olmuştur. Bu açıdan Türkiye’nin Irak sınırını çizecek olan Musul meselesi, bütün katılımcıların ilgi gösterebileceği kadar önemli bir konu olmuştur (Karacan, 2022). Bu açıdan Kürt sorunu, görüşmelerde doğrudan bir gündem maddesi olarak değil de dolaylı yoldan, gündeme gelmiş olmaktadır.

Musul meselesinin dışında Kürt sorunun gündeme geldiği diğer önemli bir konu da azınlıklar (ekalliyetler) meselesi olmuştur. Böylece Kürt sorunu bu iki konu çerçevesinde önemli tartışmalara konu olmuştur. Azınlıklar meselesi Türk Heyeti'nin tezleri doğrultusunda Türkiye'nin lehine yönelik çözülürken, Musul meselesi çerçevesinde Türkiye-Irak sınırına yönelik varılan çözüm Türkiye'nin aleyhine olmuştur.

Kürt sorununun uluslararası boyutu üzerine akademik çalışmalar yapan Erol Kurubaş'ın ifadesiyle Kürtler, Musul meselesinde “özne değil de nesne olarak” gündeme gelmiştir (Kurubaş, 2004). Bu şekilde Kürt sorunu, görüşmelerde doğrudan bir gündem maddesi olarak müzakere edilmese de azınlıklar ve Musul meselesi gibi konularda önemli tartışmalara konu olmuştur. Lozan Barış Antlaşması ile ilgili zaman zaman gündeme gelen tartışmalar çerçevesinde, antlaşmanın “100 yıl sonra biteceği”, “gizli maddelerinin olduğu” ve “Türkiye için hezimet” anlamına geldiği yönünde yıllardır devam eden “algı” oluşturma çabaları söz konusudur.

Bu çalışmada, “Lozan Barış Antlaşması'nın 100 yıl sonra biteceği” iddialarının aksine 100 yılı geride bırakmış olması, aynı zamanda Cumhuriyet'in de 100 yıllık bir süreyi tamamlamış olması kapsamında; siyasi ve hukuki geçerliliği devam eden antlaşmanın Kürtlerle ilgili hükümlerinin Kürtlerden bahseden kaynaklardaki değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle son zamanlarda Suriye ve Irak başta olmak üzere Orta Doğu'da meydana gelen konjonktürel birtakım gelişmeler Kürt sorununu tekrardan gündeme getirmiştir.

1. Lozan Barış Konferansı Öncesi Kürt Sorunu ile İlgili Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda bazı Kürt ileri gelenleri öncülüğünde çeşitli gizli milliyetçi cemiyetler kurulmuşsa da Kürt milliyetçiliğine yönelik gelişmeler ve örgütlenmeler savaşın sonuna kadar tam olarak şekillenememiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un Amerikan Kongresi'nin 8 Ocak 1918 tarihli birleşik oturumunda yaptığı konuşmada bahsettiği ilkeler çerçevesinde Türklerin çoğunluğu sağladıkları yerlerde bağımsızlığının sağlanması ve Türklerin hâkimiyetindeki diğer unsurlara da özerklik verilmesi öngörülmüştür. Bu şekilde Kürtlere özerk bir yönetim oluşturma yolunda bir umut ortaya çıkmış olsa da Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da başlayan işgaller karşısında Kürtler ve Türkler birlikte hareket etmişlerdir.

Mütareke Dönemi'nde Kürt önderleri ayrı ayrı merkezlerde, genellikle birbirlerinden ve halktan kopuk olarak birtakım çalışmalar yürütmüşlerdir (Kurubaş, 2004, s. 58). Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttefiklerin Anadolu'yu işgali bazı Kürt ileri gelenlerinde, bu sayede İngilizlerden sağlanacak destek ile şahsi çıkarlarını daha da arttırabilecekleri yönünde bir umut

yaratmıştır. Bu gelişmenin de etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'nı Paris'te sürgün olarak geçiren Kürt kökenli Osmanlı askeri M. Şerif Paşa¹ 18 Ocak 1919 tarihinde başlayan Paris Barış Konferansı'na Kürt temsilciliğini üzerine olarak "Bütün Kürdistan" adıyla iki muhtıra sunmuştur. Şerif Paşa'nın ayrıca Ermenilerle antlaşma hazırlayıp aynı masada oturması ve konferansta açıklamalarda bulunmaları bir kısım Kürtleri güvensizliğe sevk etmiştir (Minorsky, 1992; Yıldız, 1990). Şerif Paşa'nın 1919'un Mayıs ayında İngilizlere, bağımsız olacak bir Kürdistan'ın Emir'i olmaya istekli olduğunu bildirmesi Meclis-i Mebusan'da tepki ile karşılanmıştır. Meclis-i Mebusan'da Erzincan ve Diyarbakır'dan gelen ve Şerif Paşa'nın söz konusu bu tutumunu protesto eden iki telgraf okunarak konu müzakere edilmiştir. Siverek Mebusu Bekir Sıtkı Bey müzakerelerde, Kürtlerin amacının kesinlikle İslamiyet'ten ve Osmanlı birliğinden ayrılmamak olduğunu, çoğunluğu Kürt ve Türk olan Diyarbakır halkının ayrılmayı asla düşünmediğini ifade etmiştir (MZC, 1336 (1920). İstanbul hükümetleri, İngilizler tarafından desteklenmelerine rağmen Kürtlerle ilgili bir dizi yasaklamalarda bulunmuşlardır. Bu amaçla Ekim 1919'da İstanbul'daki bütün Kürt örgütleri kapatılmış, faaliyetleri yasaklanmış ve yöneticileri de tutuklanmıştır. Bu karara İngilizlerden hiçbir tepkinin gelmemesi, İngilizlerin belirgin bir Kürt politikasının olmadığını ve bu politikasının şartlara göre değiştiğini göstermektedir.² Zaten, Anadolu'nun Müslüman tebaası olarak Kürtlerin büyük çoğunluğu, Hristiyan Ermenilerden ziyade Türklerle birlikte dayanışma içerisinde olmuşlardır (Oran, 2018b). İngiltere o günlerde Mardin'in güneyinden başlayan ve Bitlis ve Van illerini de içine alan kendi korumasında bir Kürdistan devleti kurmayı planlamıştır (Mumcu, 1993). Süleymaniye'de Şeyh Mahmut Barzani'nin, İngiliz askerleri 1918'in sonunda gelir gelmez onlarla işbirliğine başlaması ile Kürtlerin bir kısmı Musul ve Kerkük bölgelerinde İngilizlerin desteği ile bağımsızlık yönünde ayaklanmalarda bulunurken daha az öneme sahip olan Kürt aşiret liderleri ise Güneydoğu'nun çeşitli yerlerinde İngilizlerle temas kurmaya çalışmışlardır. Buna karşın Anadolu'daki Kürtlerin büyük çoğunluğu Mustafa Kemal'in liderliğinde Sivas ve Erzurum kongrelerine katılmak suretiyle Milli Mücadele'ye destek vermişler ve Meclis'te temsil edilmişlerdir.

Milli Mücadele'nin kongreler sürecindeki gelişmeleri çerçevesinde, İngiltere'nin Kürtlere yönelik politikasını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta *"İngiliz himayesi altında bir*

¹ Kürt Şerif Paşa "Nemrut Mustafa Paşa"nın yakın akrabası olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için (bkz Ata, 2020).

² Yakın Doğu siyasetini yürütebilmek için Kürtlere ihtiyaç duyan İngiltere, bu siyasetinin merkezinde bulunan ve kendi siyasi projeleri olan *"Bağımsız Irak'ın kurulma sürecine girmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarından itibaren destek verdikleri "özerk/Bağımsız Kürdistan"* düşüncesinden vazgeçmiştir (Budak, 2020, s. 141).

bağımsız Kürdistan teşkili hakkındaki propaganda ve taraftarları bertaraf edildi, Kürtler Türklerle birleşti” (Atatürk, 2015, s. 43) şeklinde ifade etmiştir.

Kürtlerin Türklerle birlikteliğini Milli Mücadele’nin iç ortam ve dinamikleri açısından değerlendiren Baskın Oran bu konuda; Kürt aşiret reislerinin Ermenilerin mallarına el koyduğunu, iki halk arasında Hamidiye Alayları’ndan³ beri düşmanlık olduğunu Kürt ileri gelenlerinin Sevr Antlaşması’nın 62-64. maddeleriyle kendilerine olanakların Ermenistan yüzünden kısıtlanacağını belirtmektedir. Ayrıca Oran Kürtlerin önemli bir kısmının artık, yüzyıllardır kendi vasalları (astları) olagelen Hristiyanların, Ermenilerin yönetiminde yaşayacağı endişesinin etkili olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bu şekilde Milli Mücadele Dönemi’nde Kürtleri Türklerle birlikte hareket etmeye icbar eden Ermeni faktörüne dikkat çeken Baskın Oran’a göre Ermenistan’ın sınırları ne kadar geniş olursa, Kürtlerin ileride bağımsızlığa dönüşebilecek kendi özerk bölgelerinin o kadar daralacağı endişesi Anadolu Kürtlerinin Kurtuluş Savaşı’nda Türklere destek vermelerinde etkili olmuştur (Oran, 2018b). Bu noktada Naci Kutlay⁴ da Ermeni faktörünün Kürtler için bir tehlike olduğunu, bu nedenle Türklerin yanında yer aldıklarını (Ballı, 1991) ifade etmek suretiyle, Baskın Oran ile benzer görüşleri savunmuştur.

Fransız arşiv belgelerine dayalı araştırmalarda bulunan Hasan Yıldız’ın iddiasına göre, Milli Mücadele Dönemi’nde Ermeni sorununun gelip dayandığı noktada emperyalist politikaya şüphe ile bakan Seyit Abdülkadir gibi otonomcu Kürtlerin Milli Mücadele’ye sempatiyle bakmasına karşın Bedirhan gibi bağımsızlıktan yana olan feodal aileler Milli Mücadele’ye karşı olmuşlardır (Yıldız, 1990). Mustafa Kemal Paşa’nın 1919’un Haziran ayında Diyarbakır’ın önde gelen eşrafından Cemilpaşazade’ye gönderdiği telgraf ile Kürtlere mesajı çok açık olmuştur. Mustafa Kemal Paşa mesajında; İngilizlerin gelecekte bağımsız bir Kürdistan yaratmaya yönelik planlarının, Ermenilerin yararına gizlice hazırlandığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Kürtlerin ve Türklerin öz kardeş ve ayrılmaz olduğu vurgulamıştır. Vatanın bölünmesini önlemek ve bağımsızlığı savunmak için birlikte çalışmaları gerektiğine de vurgu yapmıştır (Mango, 2014). Bununla birlikte Erzurum ve Sivas kongrelerinde Ermeni tehdit ve tehlikelerine karşı bölgede Türklerin ve Kürtlerin dayanışmasının ve birlikteliğinin önemi her zaman vurgulanmıştır. Böylece Kürtler, Müslüman olan Türklerle birlikte hareket

³ Hamidiye Alayları Doğu Anadolu’da merkezî otoritenin sağlanması, devletin etkin olacağı yeni bir sosyopolitik dengenin kurulması, aşiretlerin askeri gücünden faydalanılması, bölgede Ermenilerin sürdürdüğü faaliyetlerin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi için teşkil edilmiştir (Eraslan, 1997). Bölgede hâkimiyet kurma mücadelesi iki halk arasında düşmanlığın gelişmesinde etkili olmuştur.

⁴ 1931 Ağrı doğumlu, tıp doktoru, siyasetçi, önde gelen Kürt aydınlarından olup, Kürtler hakkında çeşitli konularda kitapları bulunmaktadır.

etmeyi, sonu belirsiz maceralara atılmaktan daha faydalı görmüş ve Ermenilere karşı Türklerle birlikte hareket etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da Müslüman halkın Hristiyan halka karşı birliğini sağlamak amacıyla Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Kürtleri, Ermeni tehdit ve tehlikelerine karşı ulusal hareketin yanında tutmuştur.

Birinci İnönü Muharebesi'ni Türkler kazandığı için Müttefikler, Sevr Antlaşması'nda kendi çıkarları doğrultusunda bazı değişiklikler yapmak amacıyla 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da toplanan konferansta, Türk delegeler vatanın ve milletin menfaatlerini koruma ve sağlamaya çalışırken Kürtler de Türk delegelerinin çabalarına destek vermek için telgraflar çekmişlerdir (Goloğlu, 2006). Londra Konferansı'nda Ankara Hükümeti'nin ilk Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey, Türklerle Kürtleri ayırmaya yönelik hiçbir planı kabul etmeyeceklerini açıklamıştır. Konferansın 26 Şubat 1921 tarihli toplantısında Bekir Sami Bey, Kürdistan halkının Meclis'te tamamıyla temsil edildiğini, kendisinin Kürtlerin de meşru temsilcisi olduğunu, İstanbul'da kurulan küçük komitenin Kürtlerin bağımsızlığını talep etme ve Kürt milleti adına harekete yetkili olmadıklarını ifade etmiştir (Evsile, 2013). Bu kapsamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt aşiretleri, Londra Konferansı'ndaki Ankara Hükümeti delegelerinin aynı zamanda Kürtleri de temsil ettiği yönünde Meclis'e telgraflar göndermeleri oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Meclis'in 17 Mart 1921 tarihli birleşiminde Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa gelen telgrafları "Kürt kardeşlerimizden gelen" çok sayıda telgraf şeklinde ifade etmiş ve 16 aşiret reisinden gelen örnek bir telgraf okumuştur (TBMMZC, 1337 (1921), s. 133).⁵ Bu şekilde Paris ve Londra konferansları yoluyla bir türlü çözülemeyen "Kürdistan" sorunu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması sorunu gibi Sevr Antlaşması öncesinde yapılan konferansların ana temalarından birisi olmuştur.⁶ İstanbullu Kürtleri temsil iddiasıyla örgütlenen çeşitli gruplar Londra'da bir konferans düzenleneceği haberini alır almaz

⁵ Çeşitli Kürt aşiretlerinin bu yöndeki telgraflarına karşın 25 Kasım 1920 tarihinde Batı Dersim aşiretleri Millet Meclisi'nde Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis vilâyetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulmasını istemişlerdir. Ayrıca 8 Nisan 1921 tarihinde de Koçgiri bölgesi aşiretlerinden 7'si Millet Meclisi'ne müracaat ederek, bölgede başında bir Kürt valinin bulunacağı bir il kurulması önerilmiştir (Evsile, 2013).

⁶ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dikte ettirdiği 3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın 16. maddesi ile bu antlaşmanın yerine hazırlanan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi, Kürtler ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamaya yönelik hükümleri ile Kürtler ve Ermeniler ilk kez uluslararası bir antlaşmaya dâhil edilmişlerdir (Şimşir, 2017). Sevr Antlaşması ile ilgili konferans, toplantı ve tutanakları inceleyen Osman Olcay'ın belirttiğine göre 26 Şubat 1920 Perşembe günü Londra'da SW1'da Downing Street No: 10'da yapılan görüşmede Fransız temsilci Cambon, Kürdistan'ın bağımsızlığı ile ilgili bir sorunun olup olmadığını, bu sorunun konferansta hangi aşamada olduğunu sorması üzerine Lord Curzon, kurulun önünde Kürdistan sorunun çözülmediğini söylemiştir. Fransız temsilci B. Berthelot'un Kürdistan'ın yeni bir öge olduğu, geleceğinin Sykes-Picot Antlaşması ile çizilmediğini, Kürdistan'da çeşitli madenlerin bulunduğunu, Kilikya'nın yeraltı kaynakları bakımından zengin olsa da Britanya'nın çok daha büyük değerde madenlere sahip olduğunu savunması, Kürdistan madenleri üzerinde kimin hak sahibi olacağını tartışmasına neden olmuştur (Olcay, 2018).

İngiliz Yüksek Komiserliği'ni ziyaret ederek Ankara delegasyonunun Kürt halkının isteklerini hiçbir biçimde temsil edemeyeceğini vurgulamışlardır (McDowall, 2004). Bu süreçte Yunan ordusu da 23 Mart'ta Bursa'nın doğusundan saldırıya geçmiştir. Kürtler, Koçgiri Ayaklanması ile Padişah'ın ve İstanbul Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde Müttefiklerce özellikle de İngiltere tarafından Millet Meclisi'ne karşı kullanılmak istenmiştir (Mumcu, 1993; Kurubaş, 2004). Koçgiri İsyanı bastırılmadan bu kez Viranşehir ve civarında Milli Aşireti isyanı ortaya çıkmıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda da Musul ve Kürtler üzerinde ısrarcı olan Lord Curzon, Lozan müzakereleri öncesinde de bu konularda oldukça diplomatik çaba sarf etmiştir. Kendisine iletilen çeşitli istihbarat raporları (Mumcu, 1993) ile Kürt sorununu otonom ya da manda yönetiminin oluşturulması şeklinde İngiltere'nin lehine çözmek istemiştir

İngilizler Sevr'e Kürtlerle ilgili 62, 63 ve 64. maddeleri dâhil etmişler, ama imzalanmasından beş-altı ay sonra bazı değişiklikler gündeme gelince, İngilizlerin ilk gözden çıkardıkları maddeler Kürdistan ile ilgili maddeler olmuştur. Kürtlerin tarihi ile ilgili temel çalışmalardan birisi olarak kabul edilen *Modern Kürt Tarihi*'nin yazarı David McDowall'ın belirttiğine göre Kürtler, Müttefiklerin getirdiği çözümün zayıfladığını hissettiklerinden, 64. maddeyle belirlenen özerklik ilkesinin sulandırılmaması gerektiğini bildirmeleri, Kürt milliyetçilerinin kuşulanmalarına neden olmuştur. McDowall, İngiltere'nin bu şekilde yenilenen anlaşmada gelecekte kurulacak bağımsız bir Kürdistan konusundaki tüm referanslardan vazgeçmeye zaten hazır olduğunu, ancak yine de özerklik maddelerini korumayı umduğunu ve bu çerçevede 12 Mart 1921 tarihinde Türk delegasyonuna önerilerde bulunduğunu belirtmek suretiyle, Kürtler hakkında değişen İngiliz politikasına dikkat çekmiştir (McDowall, 2004). Kürt sorunun uluslararası boyutu üzerine çalışmalar yapan Erol Kurubaş da İngilizlerin değişen Kürt politikasını ve yavaş yavaş Kürtlerin Türkler lehine gözden çıkarılışını, Kürt sorunun Lozan Barış Konferansı'nda ele alınışı bakımından değerlendirmiştir. Kurubaş'a göre İngilizler, Sevr'den sonra Kürt politikasını değiştireceklerinin ilk sinyallerini Türklerin başarı kazanması sonucu Lozan'da vermişlerdir (Kurubaş, 2004, 109-110). 2 Ekim 1922'de Bağdat'tan rapor yazan İngiliz Yüksek Komiseri Dobbs bu konuda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Dobbs, İngiltere'nin Kürt özerkliği talebinden vazgeçtiğine yönelik resmi nitelikli bir açıklama yapmasının önemini vurgulamıştır. Dobb, bu durumun Türkleri sakinleştireceğini ve Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak sınır görüşmelerinin daha rahat geçeceğini iddia etmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu Masası Başkanı Suckburg ve Dışişleri Bakanlığı ise Lozan'da görüşmeler başlamadan Dobbs'un ifade ettiği böyle bir deklarasyonun

yayımlanmasının erken olacağını bildirmişlerdir (Öke, 1992) Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın ardından büyük devletler tarafından Kürtler için düşünülen kendi kaderini belirleme hakkından yine aynı güçler tarafından şimdilik vazgeçilmiş olmaktadır. Bu şekilde artık Kürt sorunu uluslararası bir mesele olmaktan çıkartılarak, Türkiye, Irak, Suriye ve İran gibi komşu dört ülkenin sınırları içinde kalmak suretiyle ilgili devletlerin bir iç meselesi haline dönüştürülmüş olmaktadır. Görüldüğü gibi Lozan Barış Konferansı öncesinde Kürt sorunu ile ilgili meydana gelen söz konusu bu gelişmeler, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanma sürecinde azınlıklar (ekalliyetler) ve Musul sorununun müzakerelerinde etkili olmuştur.

2. Kürtlerle İlgili Kaynaklarda Lozan Antlaşması'na Yönelik Değerlendirmeler

Bu çalışmada Kürtler ve Kürt sorunu hakkında temel başvuru olarak kabul edilen ya da böyle bir niteliği söz konusu olan yayınlardan seçilmiştir. Bu açıdan Kürt sorunu üzerine araştırmaları ve yazılarıyla en çok bilinen; yazılarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve Cumhuriyet Dönemi politikalarını Kürtler özelinde “ceberrut devlet” iddiaları ile eleştiren Sosyolog İsmail Beşikçi'nin eserleri Kürtlerle ilgili kaynaklar içerisinde adeta “başucu” niteliğinde kabul görmektedir.

İsmail Beşikçi eserlerinde emperyalizmin böl-yönet politikası sonucu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde “Kürdistan”ın paylaşıldığı, Kürt ulusunun parçalandığı, “Güney Kürdistan”ın da İngiliz emperyalizminin payına düştüğünü iddia etmiştir. Beşikçi'ye göre Türkler için bir kuruluş ve kurtuluşu temsil eden Lozan Antlaşması'nı Türk Marksistleri de farklı bir şekilde değerlendirmemişlerdir. Lozan Barış Antlaşması'nın Kürtler açısından esaret ve “Kürdistan”ın bölünmesi şeklinde son derece farklı anlamları olan bir tarihsel antlaşma olduğunu iddia eden Beşikçi, Lozan Antlaşması'nın Kürtler ve Türkler açısından oldukça farklı anlamlar ifade ettiğini iddia etmiştir. Beşikçi'ye göre Lozan Antlaşması Türkler için bağımsız bir devletin kurulması ve yeni Türk devletinin bağımsızlığının uluslararası olarak garanti altına alınmasıyken, Kürtler açısından esaret, köleleşme ve sömürgeleşmenin kurumlaşması olmuştur. Dolayısıyla Lozan Barış Antlaşması “Kürdistan”da devletlerarası sömürge sisteminin kurulmasını ortaya çıkarmış ve Kürt coğrafyasının “resmen” dört parçaya bölmüştür (Beşikçi, 1990; Beşikçi, 1993a; Beşikçi, 1993c).⁷ Cumhuriyet'e muhalif İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi* adlı başka bir çalışmada da Kürtlerle bağ kurmak suretiyle Lozan Barış Antlaşması'na yönelik muhalif tutumunu ifade etme gereği duymuştur. Beşikçi bu çalışmada da Lozan Barış Antlaşması'nın “Kürdistan”ın emperyalist bir bölüşmeye tabi tuttuğunu iddia etmiştir

⁷ İddia edilen bölüşümün oranları hakkında bir kaynakta 2000'li yılların başında şu oranlar verilmiştir. Kürtlerin yaşadığı topraklarının büyük bir kısmı %43 ile Türkiye'de, %31 ile İran'da, %18 ile Irak'ta ve %6 ile Suriye'de yaşamaktadır. Ayrıca eski Sovyet Birliği'nde de %2 oranında bir nüfusun bulunduğu belirtilmiştir (Natali, 2009).

(Beşikçi, 1991). Lozan Barış Antlaşması'nın Kürtlerle ilgili hükümleri üzerine başka bir çalışma da akademisyen Kemal Kirişçi ile Gareth M. Winrow tarafından yapılan çalışma olmuştur. Kirişçi ve Winrow Lozan Barış Antlaşması'nın Kürtler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu iddia etmektedirler. Bu iddialar 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile Irak'a bırakılan yerlerin Meclis'teki Kürt üyeler arasında hayal kırıklığına ve Milli Mücadele hareketine katılmış Kürtlerin kendilerinin aldatılmış hissetmelerine sebep olduğu şeklindedir. Özellikle milliyetçi Kürtlerde Lozan Antlaşması ve Türkiye'nin kurulması, Sevr Antlaşması'yla özerklik ya da bağımsızlık vaat edilen Kürtlerin yaşadığı yerlerin bölünmesi ve bunun da İttifak devletlerinin bir komplosu olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Kirişçi & Winrow, 2010). Bu konuda benzer bir değerlendirme de 1989 yılının Ekim ayında Paris'te yapılan Kürt Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Kürtçe Bölümü Direktörü Prof. Dr. Lazarev'in salonda bulunan Kürtlere dönerek; Kürtler açısından Sevr'in bir umut, Lozan'ın ise iflas olduğunu (Ballı, 1991) söylemesi Kürtçü çevrelerde Lozan Barış Antlaşması hakkındaki değerlendirmeleri ifade etmektedir.

Şair, yazar Can Yücel antlaşmanın Kürtlerle ilgili hükümlerini "Kürdistan'ın parçalandığı" iddialarının aksine daha geniş bir perspektiften Orta Doğu açısından yorumlamıştır. Can Yücel'in değerlendirmesine göre Lozan Barış Antlaşması ile Kürdistan yerine Kürt hinterlandı parçalanmış, bu durum aynı zamanda Müttefiklerin genel Orta Doğu politikalarının bir parçası olmuş, bütün Arabistan da parçalanmıştır (Sever, 1992). İsmail Beşikçi'nin yazıları ile ilgili Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet Savcılığı tarafından hazırlan 19 ayrı iddianamede; İsmail Beşikçi'nin yazılarında Lozan Barış Antlaşması'nı Sevr Antlaşması'ndan çok daha geri bir özellikte ve daha barbar bulduğu ifade edilmiştir (Beşikçi, 1993b). İsmail Beşikçi'nin görüşlerine benzer bir yaklaşımda bulunan Altan Tan, Lozan'ı Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli dönüm noktası olarak kabul etmesine rağmen, Kürtler açısından da aynı derecede öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Lozan'da alınan kararların daha sonraki siyasi gelişmeleri doğrudan etkilediği ve mevcut statükonun temelini oluşturduğunu da iddia etmiştir (Tan, 2009). Kürt yazar Mehmet Bayrak, Milli Mücadele'ye yönelik olarak yapmış olduğu değerlendirmede, Yunan ordusunun yenilerek yurttan atılmasında ve Kürtlerin desteğiyle Lozan'da son derece avantajlı bir barış elde edildiğini (Bayrak, 1994) ifade ederek, 1925 isyanı gibi daha sonra çıkan isyanların sebebini Kürtlere Lozan'da verilen sözlerin tutulmasına bağlamıştır.

Lozan'da Türk yönetiminin Kürtler üzerine pazarlık yapmak suretiyle, Kürtlerin kaderinin Batılılarla birlikte tayin edildiği iddia edilmiştir. Bu kapsamda Hasan Yıldız, Lozan

Barış Antlaşması'nın Kürtler üzerindeki etkisi ve Musul meselesi ile bağ kurmak suretiyle, Kürtlerin yaşadığı yerlerin Lozan ile değil, esas olarak Sevr ile bölündüğünü, Lozan'ın bu bölünmüşlüğü onayladığı iddiasında bulunmuştur (Yıldız, 1990). Ayrıca birleşik bir Kürdistan fikrini savunan akademisyen Fikret Başkaya da Milli Mücadele'den sonra Kürdistan'ın bir bölümünün ilhak edildiği iddiasında bulunarak; Kürdistan'ın kurulmasını engelleyen Lozan'ı, büyük bir hayal kırıklığı olarak nitelendirmiştir. Başkaya'ya göre, Sevr'de (güdü de olsa) bir Kürdistan ve Kürt ulusundan söz edilmişken, Lozan'da Kürdistan tamamen parçalanmıştır (Başkaya, 2012). Lozan Barış Antlaşması'nın yıldönümlerinin aydınlar ve basın tarafından kutsanmasını doğru bulmadığını belirten İsmail Beşikçi bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir:

“Lozan Antlaşması'yla Kürdüistan'a dayatılan statü, sömürge statüsü bile değildir, statüsüzlüktür. Kürdistan (...) ülkesinin sınırlarının çizilmemesi, Kürtlerin ulusal varlığının inkârı, örneğin Lozan Antlaşması'nda, Kürt, Kürdistan sözcüklerinin hiç geçmemesi Kürdistan'ı klasik sömürgelerden ayıran temel özelliklerdir. (...) Lozan Antlaşması, Türkler ve Kürtler açısından birbirine zıt anlamlar içermektedir. Lozan, Türkler için Osmanlı Devleti'nin geriye kalan temelleri üzerinde yeni bir Türk Devleti'nin kurulması demektir. Kürtler için ise esarettir, devletlerarası boyunduruktur. Bunların devletlerarası planda garantiye alınmasıdır. Lozan, Kürtlere dayatılan devletlerarası sömürge statüsüdür” (Beşikçi, 1994, s. 283-285).

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Lozan'da, Kürt adı ve Kürdistan adının geçmemesini bir “deha” olarak değerlendirmesini eleştiren İsmail Beşikçi kendince, Demirel'in yorumunu *“Kürtler, Kürt dili vardır, fakat Lozan Antlaşması'nda bu varlığı kabul ettirmedik. Türk Devleti'nin bu görüşünü antlaşmaya katılan öteki devletlere de kabul ettirdik”*⁸ anlamına geldiği şeklinde ifade etmiştir (Beşikçi, 1994, s. 283-285). Kürt sorunu açısından Lozan'ı eleştirenlerin yanında, Milli Mücadele'yi, Cumhuriyetin kuruluşunu, Mustafa Kemal ve Kürt sorununu tarihsel, toplumsal dinamikleri ile siyasal gelişmeler ve konjonktürel şartlar açısından değerlendiren Zafer Toprak, Kürt sorunu nedeniyle Lozan'a muhalif olanlara adeta cevap teşkil edebilecek nitelikteki bir değerlendirmede bulunmuştur. Zafer Toprak'a göre; Milli Mücadele sürecinde Kürt bağımsızlık hareketi de gündeme gelmiş, bir tarafta Mustafa Kemal, diğer tarafta Baytar Nuri Anadolu'da iktidar kavgasına tutuşmuşlardır. Ankara'nın geçmişten gelen bir devlet geleneğine sahip olması ve Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi dehasının üstün gelmesi

⁸ Beşikçi, (1994, s. 298). "Federasyon Sevr'dir", *Milliyet*, 15 Ağustos 1993, s. 13; Yine benzer bir şekilde, Başbakan Süleyman Demirel 1993'te terör ve bölücülük konularında *Cumhuriyet*'ten Hasan Cemal'in kendisiyle yapmış olduğu röportajda, Lozan'la ilgili olarak *“İşin hareket noktası, Türkiye'nin üniter devlet olarak kalıp kalmayacağıdır. En önemli nokta budur. Resmi dil Türkçe'dir. Üniter devlettir. Bayrağı tektir, işte Lozan budur”* değerlendirmesini yapmıştır (Cemal, 2003, s. 156).

ve Lozan'ın çizdiği sınırlar dâhilinde yeni bir devletin kurulmasını sağlamıştır. Daha sonra kurulan bu devlet, kendi “millet”ini yaratma sürecine girmiş ve ulusal egemenlik anlayışı sonucu üniter bir devlet kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle uluslararası konjonktür ortaya çıkan bu gelişmeyi zorunlu kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın toplumda meydana getirdiği travma tek parti döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle yeni bir ulusun inşa sürecinin ilk aşamasında parçalanma kaygısı her zaman Cumhuriyet'i kuran kadroların ve yöneticilerin tetikte olmalarına neden olmuştur (Toprak, 2011a). Lozan'dan sonra Kürtler unutuldu, Türkler ön plana çıkarıldı iddiasında bulunanlara karşı yine Zafer Toprak, “vatandaşlık” kavramı ve “üniter” yapıya ilişkin dönüşümün gereklilikleri yönünden karşı çıkmıştır. Bu çerçevede Toprak'a göre; Osmanlı'dan devralınan çoğulcu bir toplumdan, türdeş bir toplum anlayışına geçiş önemli oranda Lozan'ın da gereği olarak İkinci Meclis ile ortaya çıkmıştır. Bu şekilde aynı zamanda siyasi bir dönüşüme ve bunun önemine de vurgu yapan Toprak, Ankara'nın gayrimüslimler dışında yeni azınlıkların yaratılmasını ülke ve toplumun geleceği ile üniter devlet için sakıncalı görmüştür. 1923'te Halk Fırkası programının hazırlanışı ile yeni devletin yurttaşlık kimliği arasındaki bağın önemine vurgu yapan Toprak'a göre, görüşmeler sonucunda Halk Fırkası'na her Türk'ün ve ülke dışından gelip Türk uyruğunu ve kültürünü kabul eden herkesin dâhil olabileceği kabul edilmiştir. Böylece ilk aşamada “Türkiyeli” olarak sunulan madde, özellikle Lozan'dan kaynaklanan kaygılarla son aşamada “Türk”e dönüşmüştür (Toprak, 2011b). İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1935 tarihli *Kürt Raporu* 1992 yılının Eylül ayında *Hürriyet* gazetesinde yayımlanmıştır. Şair ve yazar Can Yücel 20 Eylül 1992 tarihli *Gerçek* dergisinde yayımlanan yazısında, Lozan'da alınan kararlar gereği Anadolu'nun Türkleştirilmesinin amaçlandığı, Türkiye'nin sınırları içinde herkesin Türk yurttaşı kabul edildiği, Lozan'da azınlık olarak tanınan Ermenilerin, Rumların, Yahudilerin dışında herkesin Türk sayıldığı (Kahraman, 2004) şeklinde Lozan Barış Antlaşması'nı eleştirmiştir.

Kürt Sorunu Nasıl Çözülür (1996, s. 94) adlı sempozyumda yazar Ahmet Taşgetiren, Lozan'da, Türkiye'nin Müslüman azınlık bulunmadığı tezinin aslında ümmetçi bir bakış açısı olduğunu, Lozan'dan sonra bu ümmetçi bakış açısının laik bir yapıya dönüştüğünü iddia ederek, siyasi, hukuki bir belge ile ümmetçilik-laiklik arasında bağ kurmuştur. *Kürt Sorunu Nasıl Çözülür* (2005, s. 14-15) adlı başka bir sempozyumda da akademisyen yazar Servet Tanilli, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Meclis'te temsil edilen Kürtlerin artık yok sayılmaya başlandığını iddia etmiştir. Tanilli'ye göre, Lozan ile Kürt halkının yaşadığı coğrafya Türkiye, İran, Irak sınırları içinde kalmıştır. Böylece Lozan'dan sonra artık Meclis'in Türk ulusunun

temsilcisi olduğu söylenmeye başlanmıştır. Tanilli bu söylemlerin ardından Kürtlerin “üvey evlat” olarak görüldüğünü ve bu durumun çilesini çektiklerini ifade etmiştir (Tanilli, 1994).

Stocholm’de yapılan Kürt Konferansı’nda, Sevr’de Ermenilere ve Kürtlere devlet kurma hakkının tanındığı, bu durumun Lozan’da yazılmadığı, Kürtlerin, sorunun daha sonraki bir tarihte çözüleceğini belirten söze bel bağlamak zorunda kaldıkları şeklinde değerlendirilmiştir (Leissner, 1992, s. 8). Lozan’ı Kürtlerin yüzüstü bırakılması olarak değerlendiren İsveç Dışişleri Bakanlığı’nın Hukuk Danışmanı Ove Bring, değerlendirmesinde “*Batılı güçler, Kürtlerin zararına olarak Bolşevik Rusya’ya karşı bir savunma hattı olarak güçlü bir Türkiye olayına öncelik verdiler. Atatürk’ün önderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ağırlıklı olarak Irak’taki petrol alanlarıyla ilgilendiği için, otonom Kürt devleti düşüncesine karşı çıktı. Onun için Lozan Barışı’nın Kürtlerle ilgili kendi kaderini tayin hakkından hiç bahsetmemesi hemen hemen sürpriz oldu*” ifadelerine yer vermiştir (Bring, 1992, s. 126).

Sovyet Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü tarafından hazırlanan çalışmada da Lozan Barış Antlaşması ile Kürt sorunu arasında bağ kurulmuştur. Yapılan değerlendirmeye göre, Lozan Konferansı’nın Kürt kurtuluş hareketine ciddi bir darbe indirdiği, sonuçları itibarıyla Kürt ulusal hareketi yönünden devletler hukuku statüsü açısından Sevr Antlaşması’ndan da geriye doğru atılan bir adım olduğu iddia edilmiştir (Yeni ve Yakınçağda Kürt Hareketi, 1991).

Ahmet Kahraman, İngiltere ile Fransa’nın Lozan Barış Antlaşması’nı imzalamak suretiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarını çizdiklerini ve tapusunu verdiklerini, aynı zamanda da bu şekilde Kürt sorununu yadsıdıklarını iddia etmiştir (Kahraman, 2004). Hikmet Kıvılcımlı’nın “*Milli Mücadele ulusal, antiemperyalist bir hareket değildi*” tezine destek veren, Milli Mücadele’ye ve Türkiye’nin kuruluş sürecine radikal muhalif söylemler geliştiren Fikret Başkaya, Kurtuluş Savaşı’nı Kürtler açısından oldukça spekülatif denebilecek bir değerlendirme ile Türklerin İngilizlerle anlaşarak Kürdistan’ın parçalanması olarak nitelendirmiştir (Başkaya, 2012). Eğer iddia edildiği gibi İngilizlerle bir anlaşma söz konusu ise İngilizlerin mimarı olduğu Sevr’de öngörülen Kürdistan’ın kurulmasına neden Mustafa Kemal’in başkanı olduğu Meclis karşı çıktı? Milli Mücadele Dönemi’nde Meclis’e karşı isyanları neden İngiltere destekledi? vb. soruları sormak gerekmektedir. Dolayısıyla Fikret Başkaya’nın söz konusu iddialarının Milli Mücadele’nin tarihsel ve sosyolojik dinamikleri yönünden geçerliliği söz konusu değildir.

Kürtlerle ilgili bir çalışmada 1922 yılının Mart ayında İtilaf Devletleri'nin Ankara Hükümeti'ne sunduğu yeni barış önerilerinde artık "Kürdistan" sözünün geçmemesi, Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında Kürtlere karşı yapılan ittifak şeklinde değerlendirilmiştir (Yeni ve Yakınçağda Kürt Hareketi, 1991). İsmail Beşikçi Lozan görüşmeleri ve sonucunda imzalanan antlaşmada Türk Heyeti'nin bu kadar serbest hareket etmesinin ve Kürtlerle ilgili sorunlarda konuşmalarının Lozan'a giden heyette Meclis'teki Kürt milletvekillerinden temsilci ya da gözlemci bulundurmamalarından kaynaklı olduğunu iddia etmiştir (Beşikçi, 1998). Bu iddiaya karşın, Kurubaş'ın değerlendirmesine göre ise Kürtlerin Konferans'ta kendilerinin gündeme getirildiği bir ortamda, sorunlarını ifade etmek amacıyla farklı bir grubu Türk Heyeti'ne dâhil etmeyi düşünmemişler ve her şeyi Türk Heyeti'ne bırakmışlardır. Ayrıca o dönemde etkinliğini ciddi anlamda yitirmiş olan Kürt dernekleri de Lozan Konferansı'na başvuruda bulunmamışlardır. Böyle bir başvuru yapılmış olsa bile, uluslararası ortamın Kürt milliyetçilerinin sesini duymaya müsait olmamasından dolayı Müttefikler kendilerine muhatap olarak Ankara hükümetini seçmişlerdir (Kurubaş, 2004). Lozan Barış Antlaşması'nın dış politik yönü ile Kürt sorunu hakkında yapılan değerlendirmede; Türk Heyeti'nin Lozan gibi uluslararası bir antlaşmada, Kürtlerle ilgili herhangi bir ifadenin geçmesini istememesinin sebebini gelecekte özellikle Musul konusunda izlenecek politikaları göstermesi bakımından önemli olduğu iddia edilmiştir (Yıldız, 1990). Yine Lozan Barış Antlaşması'nı azınlıklar yönünden değerlendiren Hasan Yıldız bu kez Sevr Antlaşması ile Lozan Barış Antlaşması'nı azınlıklar yönünden karşılaştırmıştır. Karşılaştırmasında Kürt sorununa ilişkin benzerliğin önemli olduğuna vurgu yapan Yıldız, Sevr'in Türk idaresine bırakılan yerlerde azınlıkların korunmasına yönelik 141. maddesi ile Lozan'da azınlıkların korunmasına ilişkin tasarının 2. maddesinin aynı özellikler göstermesini, Kürdistan'ı Kuzey-Güney şeklinde ikiye bölen Sevr'in Lozan'a devrettiği bir kolaylık olarak değerlendirmiştir (Yıldız, 1990). Benzer bir şekilde Lozan'da azınlık tanımının dine göre belirlenmesini eleştiren yazar Demirtaş Ceyhun da bu durumu "*Kurt yoktur politikası yanlıştır. Bu politikanın kaynağı Lozan Antlaşması'dır. Lozan'da azınlıklar meselesinin sadece dinle sınırlı kalması faşist iktidarların eline bir koz vermiştir*" şeklinde değerlendirmiştir (Sever, 1992, s. 104).

Kürt tarihi üzerine çalışmalar yapan David McDowall'ın *Modern Kürt Tarihi* adlı çalışmasında Lozan Barış Antlaşması'nın 39. maddesine yönelik eleştirisi şu şekildedir:

"1924'te bu önlemler doruğa ulaştı. Mahkemelerde yalnızca Türkçenin kullanılması yönündeki ısrar, okullar da dahil olmak üzere Kürtçenin resmi kullanımının yasaklanması, iki yıl önceki özerklik yasa taslağının 'Kürt dilinin teşvik edilmesine' izin verdiği dikkate

alındığında, Kemalist düşüncede radikal bir değişim olduğunu gösteriyordu. Türkiye, bir yıl önce varılan Lozan Anlaşmasının 39. maddesinde yer alan taahhüdünden vazgeçerek Kürtçenin kullanımını bir kenara atıyordu. Türkçe olmayan tüm ifade biçimlerini silip atmaya öneren ırkçı bir politikanın başlatıldığı artık açıkça görülmüyordu. Dil konusundaki kararın Kürdistan'ın eğitimden yararlanmasına etkili bir biçimde engel oldu” (McDowall, 2004, s. 266).

Lozan Antlaşması'nın 39. maddesi müzakerelerde azınlıklar (ekalliyetler) sorunu müzakere edilirken, hangi dinden olursa olsun Türk vatandaşlarının “dilediği dili kullanmasına hiçbir kısıtlama konulmayacağı” ve azınlık olarak da sadece Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gibi gayrimüslim unsurlara yönelik getirilen hüküm olmuştur. Buna mukabil Batı Trakya Türklerine de aynı azınlık hakları tanınmıştır. Antlaşmanın azınlıklara dair bölümü, bu şekilde farklı kimliklerin korunması ve yaşatılması amacıyla gayrimüslimlere bazı pozitif (dini, dilsel ve kültürel) azınlık haklarının yanında eşit vatandaşlık statüsü verilmesini öngörmüştür (Oran, 2018a; Oran, 1994).

Milli Mücadele'yi ulusal ve antiemperyalist bir hareket olarak görmeyen akademisyen Fikret Başkaya, Lozan Barış Antlaşması'nın 39. maddesine istinaden yapmış olduğu değerlendirmede Kürtleri gayrimüslimler gibi azınlık statüsünde değerlendirmiştir. Başkaya'ya göre “Kürtler Lozan Antlaşması'yla, T.C. sınırları içinde kalan Ermeni, Rum ve Yahudilerin yararlandığı haklardan mahrum edilmişlerdir. Yüz binden az nüfuslu azınlıklara kendi dilinde okul açma ve eğitim özgürlüğü tanındığı halde, 1920'li yıllarda toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturan Kürtler için böyle bir hak kesinlikle tanınmıyordu” (Başkaya, 2012, s. 103). Bu şekilde McDowall ile Başkaya'nın Lozan Barış Antlaşması'nda azınlıklar için getirilen hükümlerin Kürtlere de uygulanmasını istemeleri antlaşmanın Kürtler konusunda farklı bir şekilde değerlendirilmesine neden olmuştur.

Tarık Ziya Ekinci⁹ de Müslüman oldukları için Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmeyi şiddetle reddetmektedir. Tarihsel, sosyolojik ve ekonomik açılardan Kürtlerin statüsünün azınlık olduğunu ifade eden Ekinci, Kürtlerin konumlarının Birleşmiş Milletler (BM)'in Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'nin azınlık tanımına tıpatıp uyduğunu belirterek Lozan Barış Antlaşması ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devlet de Kürtlerin azınlık olarak tanımlanmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü Kürtlerin azınlık olarak tanımlanması onlara evrensel azınlık haklarının tanınmasını zorunlu kılıyor. Bunu önlemek ve asimilasyonu kolaylaştırmak için

⁹ Diyarbakır Lice (1926-2024) doğumlu. Tıp doktoru, Türkiye İşçi Partisi (TİP) eski milletvekili. Önde gelen Kürt aydınlarından olup çeşitli kitapları bulunmaktadır.

Kürtlerin azınlık olarak tanımlanması yasaktır. Bu yasağı meşrulaştırmak için de Lozan Antlaşmasında Kürtlerin azınlık sayılmadığı gerekçe olarak gösteriliyor. Sonuç olarak, Kürt siyasetçileriyle devlet farklı nedenlerle de olsa Kürtlerin azınlık olmadığı konusunda görüş birliği içindedirler. Her iki kesim de Kürtlerin azınlık olarak tanımlanmasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar” (Ekinci, 2011, s. 82).

Baskın Oran, Lozan’ın “Azınlıkların Korunması” başlığı altındaki maddelerde sözü edilen hakların sadece gayrimüslimlerle ilgili olmadığını belirterek farklı bir yorum getirmiştir (Oran, 1994). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesine ve Lozan’na muhalif isimlerin önde gelenlerinden İsmail Beşikçi de Baskın Oran’ın görüşlerine benzer bir değerlendirmede bulunmuştur. Beşikçi’ye göre Lozan’ın azınlıklarla ilgili 38, 39 ve 40. maddelerinin gayrimüslim olan azınlıklarla beraber Kürtlere de aynı hakları tanımaktadır, bundan Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlıkların yararlanmasına rağmen Kürtler yararlanmamış ve baskı altında tutulmuşlardır (Beşikçi, 1992). Bütün bu değerlendirmelerden anlaşıldığı üzere, Kürtlerle ilgili kaynaklarda, Lozan Barış Antlaşması’nın Kürtlerle ilgili hükümlerinde, Kürtlerin de diğer azınlıklar gibi aynı yasal haklardan yararlanmaları görüşü önem kazanmaktadır.

Sonuç

Genel olarak Kürtlerle ilgili kaynaklarda Lozan Barış Konferansı’nda yapılan müzakereler ve sonucunda imzalanan antlaşma ile Kürt sorununun uluslararası niteliğinin uzun bir süre gündeme gelmesinin engellendiği, “Kürdistan” planlarının da resmî olarak imkânsız hale geldiği kabul edilmiştir. Bu nedenle Lozan Barış Antlaşması’nın Kürtlerle ilgili kendi kaderini tayin hakkından hiç bahsetmemesi adeta “hayal kırıklığı”na ve tepkiye neden olmuştur. Bu durum “ayrılıkçı Kürt hareketi” ve Kürtlerle ilgili kaynaklarda antlaşmaya yönelik en fazla eleştirilen husus olmuştur. Lozan Barış Antlaşması’nda Kürtler açık bir şekilde azınlık sayılmamasına rağmen, Kürtlerle ilgili birçok kaynakta antlaşmanın bu hükmü eleştirilmiş, Kürtlere azınlık haklarından yararlanmak amacıyla azınlık statüsünün kazandırılması savunulmuştur.

Kürtlerle ilgili kaynaklarda kabul gören bir gerçeklik de Lozan Barış Antlaşması’nda doğrudan Kürtlerden söz edilmemiş, Sevr Antlaşması’nın öngördüğü bağımsızlığa erişme konusu kesin olarak kapanmıştır. Lozan Barış Antlaşması’nda azınlıklar sorununun Türk Heyeti’nin tezleri doğrultusunda kesin olarak çözülmesiyle Kürt sorunu uluslararası niteliğini kesin olarak kaybetmiş olmaktadır. Bu açıdan Kürtlerle ilgili kaynaklarda 1639’da Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması’yla doğu-batı olarak ikiye

bölünen Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin, Lozan ile kuzey-güney olarak bir kez daha bölündüğü, bu yönüyle Lozan Barış Antlaşması “ayrılıkçı Kürt hareketi” açısından bölücü nitelikte bir antlaşma olarak kabul görmüştür.

Antlaşmanın etkisiyle “ayrılıkçı Kürt hareketi”nin etkinliklerinin önemli değişime uğradığı kabul edilmiştir. Bu açıdan Kürtlerle ilgili kaynaklarda, antlaşma sonrası Türkiye, Suriye, İran ve Irak olmak üzere temelde dört ayrı devletin sınırları içinde yer alan Kürtler, bundan sonra haklarını vatandaşı oldukları devletlerden talep etmek durumunda kaldıkları ve Lozan’ın “Büyük Kürdistan” oluşumunun önündeki en büyük “engel” olduğu düşüncesi genel kabul görmektedir. Lozan Barış Antlaşması, Kürtlerle ilgili kaynaklarda imparatorluk bakiyesi üzerine kurulan yeni devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet kimliğinin inşası, azınlıklar sorunun çözümü ve sınırların belirlenmesi bakımından önemli bir dayanak noktasını oluşturduğu kabul edilmektedir.

Kürtlerle ilgili kaynaklarda genel olarak, antlaşmada yer alan kararların daha sonraki siyasi gelişmeleri doğrudan etkilediği, belirlediği ve Kürtlerle ilgili mevcut statükonun da temelini oluşturduğu şeklinde değerlendirmeler söz konusudur. Lozan Barış Antlaşması, Kürtlerle ilgili kaynaklarda Türkler için yıkılan Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine yeni bir Türk Devleti’nin kurulması olduğu kadar, Kürtler için esareti oluşturduğu ve devletlerarası bir boyunduruğu garantiye alınmasından dolayı, Kürtlere dayatılan devletlerarası sömürge statüsü olarak kabul edilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması’nı “Kürdistan”ın parçalanması ve sömürgeleştirilmesi olarak gören Kürtlere ilgili kaynakların önemli bir özelliği de Kürt sorununa olan yaklaşımlarda Marksist terminolojiyi öncelikle kullanmaları ve Ermeni meselesinde “soykırım” savunuculuğu yapmaları olmuştur. Dolayısıyla bu kaynaklarda Lozan Barış Antlaşması’nın Kürtlerle ilgili hükümlerine yönelik yapılan değerlendirmelerde dönemin tarihsel, siyasal ve toplumsal dinamiklerinin geri plana atılması, tek boyutlu bir bakış açısıyla sübjektif değerlendirmelerin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Kaynaklar

Ata, F. (2020). *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa bir işbirliğinin portesi*. Palet Yayınları.

Atatürk, M. Kemal. (2015). *Nutuk*. N. Bayramoğlu, K. Güren (Ed.). Kaynak Yayınları.

Ballı, R. (1991). *Kürt dosyası*. Cem Yayınevi.

Başkaya, F. (2012). *Paradigmanın iflası*. Özgür Üniversite.

Bayrak, M. (1994). *Kürdoloji belgeleri*. Özge Yayınları.

- Beşikçi, İ. (1990). *Devletlerarası sömürge Kürdistan*. Institut Kurde de Paris.
- Beşikçi, İ. (1991). *Bilim yöntemi*. Yurt Kitap Yayın.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu Anadolu'nun düzeni sosyo-ekonomik ve etnik temeller-II*. Yurt Kitap Yayın.
- Beşikçi, İ. (1993a). *Bir aydın bir örgüt ve Kürt sorunu*. Yurt Kitap Yayın.
- Beşikçi, İ. (1993b). *Bilincin yükselişi*. Yurt Kitap Yayın.
- Beşikçi, İ. (1993c). *Kendini keşfeden ulus Kürtler*. Yurt Kitap Yayın.
- Beşikçi, İsmail (1994). *Kirletilen Kavramlar*. Yurt Kitap Yayın.
- Beşikçi, İsmail (1998). *Hayali Kürdistan'ın Dirilişi*. Aram Yayınları.
- Bring, O. (1992). Kürdistan ve uluslararası yasalar. *Stockholm Kürt konferansı (15-17 Mart1991)*. içinde (ss. 123-132). Doz Yayınları.
- Budak, M. (2020). Musul vilayeti ve Ankara antlaşması çerçevesinde İngiltere'nin Irak siyaseti, Kürtler ve Türkiye'ye etkisi. *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)*. (Hzrl. Z. Kurşun, D. Hut). içinde (ss. 137-159). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Cemal, H. (2003). *Kürtler*. Doğan Kitap.
- Ekinci, T. Z. (2011). *Kürt siyasal hareketlerinin sınıfsal analizi*. Sosyal Tarih Yayınları.
- Eraslan, C. (1997). *Hamidiye alayları*. İçinde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 462-464). TDV Yayınları.
- Evsile, M. (2013). Birinci Türkiye büyük millet meclisi hükümetinin Kürt Politikası. *History Studies*, 5(3), 59-66.
- Goloğlu, M. (2006). *Cumhuriyete doğru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karacan, A. N. (2022). *Lozan*. (Turgut, H, hzl.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kahraman, A. (2004). *Kürt isyanları (tedip tenkil)*. Evrensel Basın Yayını.
- Kirişçi, K. & Winrow, G. M. (2010). *Kürt sorunu gelişimi ve etkileri*. (Çev. A. Fethi). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kurubaş, E. (2004). *Sevr-Lozan sürecinden 1950'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*. (C. I). Nobel Yayıncılık.
- Kürt Sorunu Nasıl Çözülür?* (1996). Nûbihar Yayınları.
- Kürt Sorunu Nasıl Çözülür?* (2005). Haziran Yayıncılık.

- Leissner, M. L. (1992). Türkiye'deki Kürtler'in durumu. *Stockholm Kürt Konferansı (15-17 Mart 1991)*. Doz Yayınları.
- Natali, D. (2009). *Kürtler ve devlet*. (Çev. İ. Bingöl). Avesta Yayınları.
- Mango, A. J. (2014). Atatürk ve Kürtler. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 16-32.
- Mcdowall, D. (2004). *Modern Kürt tarihi*. (Çev. A. Domaniç). Doruk Yayıncılık.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*. (1336/1920). Devre. 4, C. 1. (26 Şubat).
- Minorsky. (1992). *Kürtler*. Koral Yayınları.
- Mumcu, U. (1993). *Kürt-İslam ayaklanması 1919-1925*. Tekin Yayınevi.
- Olçay, O. (2018a). *Sèvres antlaşmasına doğru*. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Oran, B. (2018b). 1919-1923: Kurtuluş Yılları. *Türk Dış Politikası*. B. Oran (Ed.). içinde (C. 1, ss. 97-110). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2018a). Lausanne Barış Antlaşması. *Türk Dış Politikası*. B. Oran (Ed.). içinde (C. 1, ss. 215-238). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1994). Lozan'ın 'azınlıkların korunması' bölümünü yeniden okurken. *AÜSBF Dergisi*. 49 (3), 283-301.
- Öke, M. K. (1992). *Belgelerle Kürt-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu, 1918-1926*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sever, M. (1992). *Kürt sorunu aydınlarımız ne düşünüyor?*, Cem Yayınevi.
- Şimşir, B. (2017). *Kürtçülük-I 1787-1923*. Bilgi yayınevi.
- Tan, A. (2009). *Kürt sorunu*. Timaş Yayınları.
- Tanilli, S. (1994). Kürt Gerçekliği'ni Tanımanın Anayasal ve Yasal Gerekleri Üstüne Bir Taslak.
- Toprak, Z. (2011a). Westphalia'dan Dersim'e Kürt Sorunu. *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925 1947)*. (Drl.T. Yıldırım). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2011b). Cumhuriyet bürokrasisi ve toplum mühendisliği. *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*. (Drl. T. Akekmekçi, M. Pervan). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*. (1337/1921). Devre I, C. 9. (17 Mart).
- Yeni ve yakınçağda Kürt hareketi*. (1991). (Çev. S. Balkan). Jina Nû Yayınları.

Yıldız, H. (1990). *Fransız belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul üçgeninde Kürdistan*. Hêvîya Gel Yayınları.